

ΓΕΝΙΚΕΣ ΕΚΤΙΜΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ

In this article a critical survey of the most important old and recent handbooks concerned with the history of the Greek language is presented along with a list of the past and present researchers working in this field. It is argued that, inspite of their undoubted contribution to our knowledge of the Greek language in its different stages, a thorough reconsideration of the development of the Greek language based on the new linguistic analyses is still a desideratum.

Γενικά

Η μελέτη της ιστορίας της ελληνικής γλώσσας¹ δεν ενδιαφέρει μόνο τους Έλληνες που μέσα από την ιστορία της ελληνικής γλώσσας παρακολουθούν την ιστορική εξέλιξη του Ελληνισμού, η οποία περνάει μέσα από τα κείμενα της γλώσσας. Ενδιαφέρει γενικότερα τους γλωσσολόγους ως το μοναδικό παράδειγμα ζωντανής σήμερα γλώσσας με αδιάσπαστη προφορική παράδοση 4.000 χρόνων και τουλάχιστον 3.000 χρόνων συνεχή γραπτή παράδοση. Μέσα δηλ. από την Ελληνική μπορεί κανείς να μελετήσει γλωσσολογικά πως εξελίσσεται ιστορικά η γλώσσα του ανθρώπου στον καιρίο χώρο της Ευρώπης και σε σχέση με έναν λαό που καλλιέργησε τη γλώσσα όσο λίγοι. Επίσης, λόγω της παλαιότητάς της η ελληνική γλώσσα χρησίμευσε –μαζί με την αρχαία Ινδική, τη Χεττιτική και τη Λατινική– ως βάση για τη μελέτη της εξέλιξης της ινδοευρωπαϊκής πρωτογλώσσας, στην οποία ανάγονται οι γλώσσες της Ευρώπης και, γενικότερα, της ινδοευρωπαϊκής γλωσσικής οικογένειας.

1. Πβ. Γ. Μπαμπινιώτη, *Συνοπτική ιστορία της ελληνικής γλώσσας με εισαγωγή στην ιστοριοσυγκριτική γλωσσολογία*, Αθήνα 1998, 3η έκδ., 280 σελ. (με βιβλιογραφία) και Γ. Μπαμπινιώτη, *Συνοπτικό διάγραμμα της σημερινής κατάστασης των γλωσσολογικών σπουδών στην Ελλάδα*. Β' Συμπόσιο Γλωσσολογίας του Βορειοελλαδικού χώρου, ΙΜΧΑ 1983, σ. 209-240 (με εκτενή βιβλιογραφία).

Η έρευνα της ιστορίας της ελληνικής γλώσσας ταυτίζεται με τον ιδρυτή της γλωσσικής επιστήμης στην Ελλάδα, τον πρώτο καθηγητή της Γλωσσολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, τον Γεώργιο Ν. Χατζιδάκι (1848-1941). Προτού μιλήσουμε για τη συμβολή του Γ. Χατζιδάκι και άλλων μεγάλων Ελλήνων γλωσσολόγων, πρέπει να αναφέρουμε εν συντομία ποιοί Έλληνες προηγήθηκαν του Χατζιδάκι στην έρευνα της ιστορίας της ελληνικής γλώσσας και ποιοί ξένοι μεγάλοι γλωσσολόγοι προσέφεραν στον ίδιο τομέα.

Δύο Έλληνες μελετητές της γλώσσας αξίζει ιδιαίτερα να μνημονευθούν: ο Αδαμάντιος Κοραΐς (1748-1833) και ο Δημήτριος Μαυροφρύδης (1828-1866). Ο Αδαμάντιος Κοραΐς δεν υπήρξε επιστήμονας γλωσσολόγος (ούτε καν σπουδαγμένος φιλόλογος· είχε σπουδάσει γιατρός!). Στη σπουδή της ελληνικής γλώσσας και μάλιστα στην ιστορική της διάσταση εισήλθε ο Κοραΐς από την πύλη της βαθιάς και εκτεταμένης γνώσης της γλώσσας των κειμένων αφενός και από το ενδιαφέρον του να νομιμοποιήσει ο Νέος Ελληνισμός τη δική του γλωσσική έκφραση, την «κοινή» γλώσσα, ώστε μέσα από αυτή να μορφωθεί (Διαφωτισμός) και να απελευθερωθεί από τον Τουρκικό ζυγό. Έτσι ο Κοραΐς υπήρξε αυτοδίδακτος γλωσσολόγος, που μελέτησε τη συνέχεια αρχαίας και νέας ελληνικής γλώσσας, την ετυμολογική προέλευση των λέξεων της Νέας Ελληνικής και γενικότερα θέματα ιστορικής εξέλιξης και προέλευσης της Ελληνικής μέσα από τη γνωστή εκστρατεία του για καθαρισμό της Νέας Ελληνικής από τουρκικά και ιταλικά λεξιλογικά δάνεια. Σε δύο σειρές δημοσιευμάτων του ο Κοραΐς ασχολήθηκε με την ιστορία των λέξεων: στα *Ατακτα*² (στους 3 από τους 5 τόμους) και στους *Αυτοσχέδιους Στοχασμούς*³.

Αντίθετα προς τον αποσπασματικό χαρακτήρα που είχε η ιστορική έρευνα του Κοραΐ, το έργο του Δημητρίου Μαυροφρύδη «*Δοκίμιον ιστορίας της ελληνικής γλώσσης*» αποτελεί την πρώτη ιστορία της ελληνικής γλώσσας που γράφτηκε από Έλληνα γλωσσολόγο⁴. Ωστόσο, η θεωρητική βάση

2. Αδ. Κοραΐ, *Ατακτα, ήγουν παντοδαπών εις την Αρχαίαν και την Νέαν Ελληνικήν Γλώσσαν αυτοσχεδίων σημειώσεων και τινων άλλων υπομνημάτων αυτοσχεδίου Συναγωγή*, 5 τόμ. Παρίσι 1828-35. Για τη σημασία του λεξικογραφικού έργου του Αδ. Κοραΐ ιδ. Γ. Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας* (Αθήνα 1998²: Κέντρο Λεξικολογίας), σ. 2037-41.

3. Αδ. Κοραΐ, *Αυτοσχέδιοι Στοχασμοί περί της ελληνικής παιδείας και γλώσσης*. Τα κείμενα αυτά αποτελούν τους Προλόγους που προέτασε ο Κοραΐς σε κάθε τόμο αρχαίου ή άλλου συγγραφέα που εξέδιδε στην «Ελληνική Βιβλιοθήκη» του. Συγκεντρωμένοι οι «Αυτοσχέδιοι Στοχασμοί» βρίσκονται στο έργο Αδ. Κοραΐ, *Προλεγόμενα [= Συλλογή των εις την Ελληνικήν Βιβλιοθήκην και τα Πάρεργα Προελεγόμενων και τινων Συγγραμμάτων του Αδ. Κοραΐ*, τόμ. Α, Παρίσι 1833].

4. Ο πρόωγα χαμένος (σε ηλικία 38 ετών) Δ. Μαυροφρύδης σπούδασε γλωσσολογία και φιλολογία στη Γερμανία, μολονότι σταδιοδρόμησε ως κλασικός φιλόλογος. Το έργο του «*Δοκίμιον ιστορίας της ελληνικής γλώσσης*» βραβεύθηκε (το 1871) σε διαγωνισμό

του έργου του, ότι κάθε ελληνική λέξη παράγεται *απευθείας* από αντίστοιχες ινδοευρωπαϊκές ρίζες⁵, είναι εσφαλμένη και μειώνει την αξία του, κατά τα άλλα, πρωτοποριακού του έργου.

Φαίνεται περίεργο, ωστόσο είναι γεγονός ότι η αρχαία Ελληνική και η βυζαντινή μας γλώσσα, για το κύρος που είχαν διεθνώς –και ιδιαίτερα στην Ευρώπη– οι κλασικές και, λιγότερο, οι βυζαντινές σπουδές, μελετήθηκε περισσότερο από ξένους γλωσσολόγους και φιλόλογους. Με θέματα της ελληνικής γλώσσας ασχολήθηκαν⁶ παλιότερα μεν οι Μιχαήλ Δέφνερ, H. Ahrens, G. Curtius, G. Meyer, οι ινδοευρωπαϊστές K. Brugmann, H. Osthoff, J. Wackernagel, C.D. Buck, Hj. Frisk, E. Boisacq, M. Lejeune, P. Chantraine, M. Grammont, G. Rohlfs, οι μοντέρνοι ιστορικοί γλωσσολόγοι O. Szemerényi, Hs. Seiler, E. Hamp, A. Bartoněk, H. και R. Kahane, F. Householder, W. Allen, H. Ruge, οι βυζαντινολόγοι K. Krumbacher, Aug. Heisenberg (πατέρας του διάσημου φυσικού Werner Heisenberg), H. Grégoire, E. Trapp, οι ελληνιστές H. Pernot, D. Hesseling, A. Mirambel, P. Mackridge, H. Eideneier κ.ά. Ειδικότερα με θέματα ιστορίας της ελληνικής γλώσσας ασχολήθηκαν ο Αυστριακός Paul Kretschmer (*Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache* 1896), οι Γάλλοι Antoine Meillet (*Aperçue d' une histoire de la langue grecque*, 1913), Jean Humbert (*Histoire de la langue grecque*, 1972) και H. Tonnert (*Ιστορία της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, μετάφρ. από Χρ. Χαράλαμπακη, Αθήνα 1995: Εκδ. Παπαδήμα), οι Γερμανοί Edward Schwyzer (στη μνημειώδη *Griechische Grammatik* 1939, σ. 45-165), R. Hiersche (*Grundzüge der griechischen Sprachgeschichte bis zur klassischen Zeit* 1970), K. Dieterich (*Untersuchungen zur Geschichte der griechischen Sprache von der hellenistischen Zeit bis zum 10. Jahrhundert nach Chr.* 1898), O. Hoffmann - A. Debrunner - A. Scherer (*Ιστορία της ελληνικής γλώσσας*, μετάφρ. Χαρ. Συμεωνίδη, 1983). H. Poeschel (*Die Griechische Sprache Geschichte und Einführung*, 1950), οι Άγγλοι B. Atkinson (*The Greek Language*, 1949), Leonard Palmer (*The Greek Language* 1980), G. Thomson (*Η ελληνική γλώσσα, αρχαία και νέα*, μετάφρ., 1960), Robert Browning (*Η μεσαιωνική και νέα Ελληνική γλώσσα*, μετάφρ. Μ. Κονομή 1991) και G. Horrocks (*Greek. A History of the Language and its Speakers*, 1997), ο Ιταλός Vittore Pisani (*Manuale storico de la lingua greca* 1947), ο Ισπανός Fr. Adrados, ο Βούλγα-

του Πανεπιστημίου Αθηνών και εκδόθηκε πέντε χρόνια μετά τον θάνατό του από την Ευαγγελική Σχολή της Σμύρνης.

5. Τη «ριζική θεωρία» του Μαυροφρύδη αποδεικνύει εσφαλμένη ο Γ. Χατζιδάκις (Γ. Χατζιδάκι, *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά*, τόμ. Α', σελ. 96 κ.εξ. και σελ. 109 κ.εξ.).
6. Για βιβλιογραφία βλ. Γ. Μπαμπινιώτη, *Συνοπτική ιστορία...* (έ.α.), σ. 270 κ.εξ. Για τους ξένους μελετητές της Ελληνικής ιδ. Χρ. Χαράλαμπακη: *Επιστημονική σπουδή της ελληνικής γλώσσας*. τ. Ελλάς, α' τόμ. Εγκ. Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάνικα, *Η ελληνική γλώσσα* (επιστημ. εποπτεία του τόμου από Γ. Μπαμπινιώτη), σ. 90-92.

ρος VI. Georgiev, ο Γερμανός Albrecht Thumb, ο Άγγλος John Chadwick (Μυκηναϊκή Ελληνική) κ.ά.

Οι Έλληνες γλωσσολόγοι –και κατ' εξαίρεση φιλόλογοι με γλωσσικά ενδιαφέροντα–, που αχολήθηκαν επιστημονικά με ζητήματα της ιστορίας της ελληνικής γλώσσας, προήλθαν από τρεις ερευνητικούς χώρους: το Πανεπιστήμιο Αθηνών, το Ιστορικό Λεξικό της Ακαδημίας Αθηνών και το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (με το θυγατρικό του αρχικά Πανεπιστήμιο των Ιωαννίνων). Στο Πανεπιστήμιο Αθηνών με θέματα ιστορίας της γλώσσας ασχολήθηκαν οι Γ. Χατζιδάκις, Γ. Αναγνωστόπουλος, Β. Φάβης, Γ. Κουρμούλης, ο γράφων, οι Δ. Θεοφανοπούλου-Κοντού, Αγγελική Μαλικούτη-Drachman, Γ. Μαγουλάς, Χριστόφ. Χαραλαμπίδης, Δέσπ. Μαρκοπούλου, Αμαλία Μότσερ και άλλοι.

Στο Ιστορικό Λεξικό εργάσθηκαν μεταξύ άλλων (εκτός από γλωσσολόγους που δίδαξαν μετά στα Πανεπιστήμια όπου και αναφέρονται) οι Άνθ. Παπαδόπουλος, Δ. Γεωργακάς (μετέπειτα καθηγητής στις Η.Π.Α.), Ι. Καλλέρης, Σταμ. Ψάλτης, Αν. Καρανασάσης, Στ. Μάνεσης, Ν. Κοντοσόπουλος, Δικ. Βαγιακάκος, Θαν. Νάκας και πολλοί άλλοι. Στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης με θέματα ιστορικής γλωσσολογίας ασχολήθηκαν κυρίως οι γλωσσολόγοι Μαν. Τριανταφυλλίδης, Ν. Ανδριώτης, Αγαπ. Τσοπανάκης, Μιχ. Σετάτος, Χαρ. Συμεωνίδης, Ε. Πετρούνιας, Δ. Τομπαΐδης, Χρ. Τσολάκης κ.ά.

Στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων οι Σταμ. Καρατζάς, Αντ. Θαβώρης, Κ. Μηνάς, Βικτ. Μότσιου κ.ά. Σε άλλα Πανεπιστήμια ο Ν. Παντελίδης, η Άννα Παναγιώτου κ.ά. Εκτός Πανεπιστημίου με διάφορες ιδιότητες εργάσθηκαν οι Αχ. Τζαρτζανός, Γ. Παντελάκης κ.ά. Από τους φιλόλογους που ασχολήθηκαν με θέματα ιστορίας της γλώσσας ήταν οι Κων. Κόντος, Χαρ. Χαριτωνίδης, Ι. Σταματάκος, Εμμ. Κριαράς, Ι. Κακριδής, Στυλ. Καψωμένος, Ν. Τωμαδάκης, Στυλ. Αλεξίου κ.ά. Από τους εκτός Ελλάδος Έλληνες με θέματα ιστορίας της γλώσσας ασχολήθηκαν κυρίως οι Γιάννης Ψυχάρης, Α. Γιάνναρης, Κ. Τρουπάνης κ.ά.

Συστηματικά έργα ιστορίας της ελληνικής γλώσσας⁷ συνέγραψαν οι Γ. Χατζιδάκις, Μαν. Τριανταφυλλίδης, Γ. Αναγνωστόπουλος και ο γράφων, ενώ πανεπιστημιακές παραδόσεις ιστορίας της ελληνικής γλώσσας εξέδωσαν οι Γ. Κουρμούλης, Ν. Ανδριώτης, Αντ. Θαβώρης, Μιχ. Σετάτος, Χρ. Χαραλαμπίδης κ.ά. Συλλογικά έργα, όπου εξετάζεται η ιστορία της ελληνι-

7. Γ. Χατζιδάκις: *Ακαδημειακά Αναγνώσματα*, τόμ. Α' (1924²) — Γ. Χατζιδάκις: *Σύντομος ιστορία της ελληνικής γλώσσας* (1915, ανατ. 1967) — Μαν. Τριανταφυλλίδης: *Νεοελληνική Γραμματική, Ιστορική εισαγωγή*. Άπαντα, τόμ. Γ' (1938) — Γ. Μπαμπινιώτης: *Συνοπτική ιστορία της ελληνικής γλώσσας με εισαγωγή στην ιστορικοσυγκριτική γλωσσολογία* (1998³) — Γ. Αναγνωστόπουλος: *Σύντομος ιστορία των ελληνικών διαλέκτων* (1924).

κής γλώσσας, είναι και τα εκτενή άρθρα για την ελληνική γλώσσα στη Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια (τ. Ελλάς) και στην Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάνικα (Ελλάς, α' τόμ.).

Προβλήματα

Η έρευνα της ιστορίας της ελληνικής γλώσσας είχε εξαρχής να αντιμετωπίσει πολλά και δυσεπίλυτα προβλήματα. Τα προβλήματα αυτά οξύνονταν συχνά ακόμη περισσότερο από εθνικούς, πολιτικούς και κοινωνικούς λόγους, όπως συμβαίνει με επιστημονικά αντικείμενα –η γλώσσα είναι χαρακτηριστική περίπτωση– που έχουν εθνικές ή κοινωνικές προεκτάσεις. Θα θίξω, με μεγάλη συντομία, μερικά από αυτά.

Σημαντικό θέμα, που απασχόλησε τους ιστορικούς της γλώσσας, υπήρξε η προέλευση της Ελληνικής. Με την ίδρυση της επιστήμης της γλώσσας, της γλωσσολογίας (το 1816), διαπιστώθηκε από τους μελετητές μια στενή δομική (γραμματική και συντακτική) και λεξιλογική σχέση της Ελληνικής με άλλες ευρωπαϊκές και μη γλώσσες: αρχικά με τη Λατινική, τη Γοθική (αρχαία Γερμανική) και τη Σανσκριτική (αρχαία Ινδική), έπειτα με τις γερμανικές γλώσσες γενικότερα (Γερμανική, Αγγλική, Ολλανδική, Νορβηγική, Δανική, Σουηδική), με τις σλαβικές (Ρωσική, Σερβική, Πολωνική κ.ά.), με την αρχαία Περσική, την αρχαία Χεττιτική, με τις ιταλικές γενικότερα γλώσσες, με την Αλβανική, με την Κελτική και την Τοχαρική. Αυτό οδήγησε στη λεγόμενη ινδοευρωπαϊκή θεωρία, ότι δηλ. οι γλώσσες αυτές έχουν στενή γενετική σχέση μεταξύ τους, αποτελούν ιδιαίτερη οικογένεια γλωσσών (άλλη από τις ουραλοαλταϊκές γλώσσες, τις αφρικανικές, τις ινδιάνικες, τις σημιτικές, την Κινεζική κ.λπ., που αποτελούν άλλες μεγάλες γλωσσικές οικογένειες). Έτσι ερμηνεύεται και η στενή σχέση που εμφανίζουν μεταξύ τους σε αντίθεση με όλες τις άλλες γλώσσες που υπάρχουν (περ. 2.700). Η θεωρία αυτή είναι καθολικά σχεδόν παραδεκτή από τους γλωσσολόγους της ιστορικοσυγκριτικής γλωσσολογίας καθώς και από όλους τους Έλληνες γλωσσολόγους με θεμελιωτή της θεωρίας στην Ελλάδα τον Γ. Χατζιδάκι⁸.

8. Για το θέμα αυτό ιδ. Γ. Χατζιδάκι, *Ακαδημειακά Αναγνώσματα*, Α' τόμ., σ. 2 κ.εξ. — Γ. Μπαμπινιώτη, *Συνοπτική ιστορία...* (έ.α.), σ. 32 κ.εξ. και τελευταία, J.P. Mallory, *Οι Ινδοευρωπαίοι* (μετάφρ. από την Αγγλική, Αθήνα: Εκδ. Δελφίνι 1995). Είναι ενδιαφέρον και διδακτικό το συμπέρασμα του Mallory (σελ. 28): «Ενώ οι λεπτομέρειες είναι ακόμη αντικείμενο συζητήσεων, η ινδοευρωπαϊκή υπόθεση σίγουρα δεν είναι. Είναι η μόνη η οποία μπορεί πειστικά να εξηγήσει γιατί ο μισός κατά προσέγγιση πληθυσμός της γης μιλά γλώσσες, οι οποίες σαφώς συνδέονται μεταξύ τους. Αυτό επιβάλλει να υποθέσουμε ότι κάποτε σε κάποιο μέρος της Ευρασίας υπήρξε ένας πληθυσμός ο ποί-

Εξίσου σημαντικό για την ιστορία της ελληνικής γλώσσας υπήρξε και το θέμα της *γραφής*. Επειδή η ιστορία μιας γλώσσας αρχίζει από τα χρόνια που σώζονται γραπτές μαρτυρίες, η ιστορία της ελληνικής γλώσσας παλιότερα μεν θεωρούσαν ότι αρχίζει με τις πρώτες επιγραφές σε ελληνική αλφabetική γραφή, δηλ. τον 8ο π.Χ. αιώνα, αργότερα όμως (1953) με την ανάλυση των πινακίδων της κρητομυκηναϊκής γραμμικής γραφής Β, οι απαρχές της ιστορίας της ελληνικής γλώσσας μετατέθηκαν 7 αιώνες νωρίτερα στον 15ο π.Χ. αιώνα (1450). Δεν έχουν ακόμη αποκρυπτογραφηθεί η γραμμική γραφή Α, που χρονολογείται περ. στο 1750 π.Χ., ούτε η ιερογλυφική του Ελλαδικού χώρου (περ. 2000 π.Χ.). Η επικρατήσασα ελληνική αλφabetική γραφή (και η προέκτασή της, το λατινικό αλφάβητο, που είναι εξέλιξη του δυτικού ελληνικού αλφάβητου της Χαλκίδας) αποτελεί από δομικής-λειτουργικής πλευράς (με την επινόηση της δήλωσης των φωνηέντων από τους Έλληνες) μεγάλης σημασίας επίτευγμα των Ελλήνων, έστω κι αν στοιχεία της γραφής (τα σημεία που δήλωναν σύμφωνα) δανείστηκαν οι Έλληνες από το σημιτικό αλφάβητο, όπως πιστεύεται από όλους τους μελετητές της ιστορίας της γραφής⁹.

Ένα μείζον πρόβλημα που προέκυψε στην έρευνα της ιστορίας της ελληνικής γλώσσας ήταν η σχέση των διαφόρων φάσεων της ελληνικής γλώσσας μεταξύ τους, δηλ. η *σχέση της Νέας Ελληνικής με τη Βυζαντινή και την Αρχαία ελληνική γλώσσα* και η, άμεσα συνδεόμενη, ερμηνεία διαφόρων μεταβολών ή ομοιοτήτων στη γλώσσα των αντίστοιχων περιόδων. Από πού προήλθε η Νέα Ελληνική, από την Αρχαία με τη μεσολάβηση της Βυζαντινής ή απευθείας από την Αρχαία και μάλιστα από συγκεκριμένες διαλέκτους της; Και πόσο διαφορετική ή ίδια και απαράλλακτη είναι η νέα ελληνική γλώσσα με την αρχαία. Σχετικά με τα θέματα αυτά διατυπώθηκε η περίφημη «*αιολοδοωρική θεωρία*» του ποιητή Αθαν. Χριστόπουλου¹⁰ κ.ά., σύμφωνα με την οποία αποτελεί άμεση εξέλιξη προερχόμενη μάλιστα όχι από την αρχαία αττική διάλεκτο αλλά από την αιολική και τη δωρική διάλεκτο. Ως προς την ομοιότητα –και άμεση συνέχεια– αρχαίας και νέας ελληνικής γλώσσας, χρη-

ος μιλούσε μια γλώσσα που ήταν ο άμεσος πρόγονος όλων εκείνων των γλωσσών τις οποίες αναγνωρίζουμε σήμερα ως ινδοευρωπαϊκές».

9. Για τις γραφές που χρησιμοποιήθηκαν στην Ελλάδα, το ελληνικό αλφάβητο και την ορθογραφία ιδ. Γ. Μπαμπινιώτη, *Συνοπτική ιστορία...* (έ.α.) σ. 83 κ.εξ., —του ιδίου, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, σ. 23 κ.εξ. —του ιδίου, *Η καταγωγή του ελληνικού αλφάβητου*, εφημ. «Καθημερινή», 13 Ιουλ. 1986.
10. Αθανάσιος Χριστόπουλος: *Γραμματική της Αιολοδοωρικής, ήτοι της ομιλουμένης τωρινής των Ελλήνων γλώσσας* (Βιέννη 1805). Την άποψη του Χριστόπουλου ασπάζθηκαν εν όλω ή εν μέρει και άλλοι (Κοραΐς, Κων/νος Οικονόμος, Mullach, Μαυροφρύδης, Δέφνερ κ.ά.), ενώ την αναίρεσε επιστημονικά ο Γ. Χατζιδάκις (*Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά*, τόμ. Α, 1915, σ. 8 κ.εξ. και αλλού).

σιμοποιήθηκε το «επιχείρημα» της προφοράς της αρχαίας γλώσσας, η οποία εμφανίστηκε ότι ταυτιζόταν δήθεν με την προφορά της Νέας Ελληνικής, αφού όσες αλλαγές έγιναν στην προφορά έγιναν –σύμφωνα πάντοτε με την άποψη αυτή– ήδη στους κλασικούς χρόνους. Και τις δύο αυτές «θεωρίες» (της Αιολοδοωρικής και της αρχαίας προφοράς) απέδειξε αβάσιμες και αναληθείς ο Γ. Χατζιδάκις¹¹, χρησιμοποιώντας την αυστηρή μέθοδο της ιστορικής γλωσσολογίας. Ο μέγας αυτός γλωσσολόγος έδειξε ότι η Νέα Ελληνική είναι φυσική εξέλιξη της Ελληνικής των βυζαντινών χρόνων που, με τη σειρά της, εξελίχθηκε από την Αλεξανδρινή Κοινή γλώσσα, η οποία προήλθε από την επικρατήσασα αρχαία αττική διάλεκτο. Μ' αυτόν τον τρόπο ο Χατζιδάκις και την αλήθεια αποκατέστησε και εδραίωσε την αίσθηση της συνέχειας της ελληνικής γλώσσας, που με την αιολοδοωρική θεωρία τινάζοταν στον αέρα, αφού η Βυζαντινή Ελληνική και η Αλεξανδρινή Κοινή (20 αιώνων γλωσσική παράδοση!) φαίνονταν σαν να μην υπήρξαν ποτέ, ενώ αντίθετως στηνόταν μια πλαστή γέφυρα που ένωνε απευθείας τη Νέα Ελληνική με την Αρχαία, και μάλιστα με δύο διαλέκτους που εκτοπίστηκαν νωρίς από την επικράτηση της αττικής διαλέκτου. Ως προς την προφορά ο Χατζιδάκις, ακολουθώντας τα διδάγματα της γλωσσικής επιστήμης, έδειξε ότι ανάμεσα στην προφορά της αρχαίας και της νέας γλώσσας υπάρχουν σημαντικές διαφορές, αναμενόμενες στην εξέλιξη κάθε φυσικής γλώσσας. Και για τις

11. Ο Γ. Χατζιδάκις με επιστημονική παρηγοσία δίδαξε για την προφορά της αρχαίας τα εξής: «Το ζήτημα της προφοράς της αρχαίας Ελληνικής δεν είναι ζήτημα απλής περιεργίας, αλλά το μιν εθνικής αξιοπρεπείας, το δε επιστήμης. Διότι πρώτον νομίζω ότι είναι αναξιοπρεπές να πιστευήται παρ' ημίν ακόμη σήμερα, παρά την αλήθειαν των πραγμάτων, ότι η νέα ημών προφορά είναι αυτή αυτή αμετάβλητος η των αρχαίων χρόνων, ή ότι αν εγένοντο μεταβολαί τινες, αύται χρονολογούνται εξ αυτών των δοκίμων χρόνων. Ταύτα και τα τοιαύτα ηδύναντο ίσως να είναι ανεκτά οπωσδήποτε άλλοτε, ότε ούτε ο φυσιολογικός σχηματισμός των φθόγγων ήτο γνωστός ούτε οι πολυάριθμοι Ελληνικάί επιγραφαί είχαν ανευρεθή και μελετηθή προεπτόντως· πρόσθεσ τούτοις ότι η άλλοτε κρατούσα παρ' ημίν γνώμη, καθ' ην η ταυτότης της προφοράς αποδείκνυσι την καταγωγήν ημών εκ των αρχαίων, και ότι ομολογηθείσης τυχόν της αλλοιώσεως της προφοράς συνωμολογείτο άμα και η αλλοίωσις της φυλής και δη και η εκ των αρχαίων Ελλήνων καταγωγή ημών, ούτε αληθής τυγχάνει ούτε δίκαιον και πρέπον είναι ν' αποτρέψη ημάς από της ζητήσεως της επιστημονικής αληθείας [...] ανάγκη αμείλικτος αποβαλόντες τας ματαιάς προλήψεις να θεωρήσωμεν το ζήτημα οποιον αληθώς είναι, απλώς και καθαρώς επιστημονικόν, και [...] ότι αναγκαίως εν τω μακρώ χρόνω εγένοντο και περί τους φθόγγους της γλώσσης ημών μεταβολαί, ελέγχουσαι ουχι διαφθοράν αλλ' εξέλιξιν, όπως πανταχού» *Ακαδημεικά Αναγνώσματα*, τόμ. Α', σ. 132-33). Για το ίδιο θέμα ιδ. Γ. Μπαμπινιώτη, *Ερασμική και νεοελληνική προφορά* στο βιβλίο *Ιστορική Γραμματική της αρχαίας ελληνικής γλώσσας. Ι. Φωνολογία* (Αθήνα 1985), σ. 38 κ.εξ. [με βιβλιογραφία]. Επίσης W. Allen, *Vox Graeca. A Guide to the Pronunciation of Classical Greek* (Cambridge 1968) – M. Lejeune, *Phonétique du mycénien et du grec ancien* (Paris 1972²) – H. Pernot, *D' Homère à nos jours. Histoire, écriture, prononciation du grec* (Paris 1921).

δύο θέσεις του, επιστημονικά αδιάσειστες και καθολικά αποδεκτές από τους γλωσσολόγους, ο Χατζιδάκις δέχθηκε σκληρές επιθέσεις από αγγλωσσολόγους επικριτές, οι οποίοι πίστευαν ότι με τα διδάγματα του μεγάλου γλωσσολόγου υπονομεύεται η ελληνικότητα της σύγχρονης γλώσσας των Ελλήνων, ενώ στην πραγματικότητα συνέβαινε ακριβώς το αντίθετο: με τις απόψεις του Χατζιδάκι και άλλων αποδεικνυόταν η ενότητα και η άνευ χασμάτων συνέχεια της ελληνικής γλώσσας.

Τέλος, μείζον πρόβλημα της ιστορίας της ελληνικής γλώσσας υπήρξε το *γλωσσικό ζήτημα*, ο αγώνας για την καθιέρωση της προφορικής γλωσσικής παράδοσης (δημοτικής) και ως επίσημης γραπτής γλώσσας. Αυτό επιτεύχθηκε μεν το 1976, αλλά πέρασε από μια οξυτήτα που διήρκεσε δύο περίπου αιώνες (19ο-20ο) με τη μορφή ενός «γλωσσικού εμφύλιου», γνωστού με τον ιστορικό χαρακτηρισμό «γλωσσικό ζήτημα»¹² (κατά το «ανατολικό ζήτημα»). Στην πραγματικότητα, κι αυτό αποτελεί κύριο χαρακτηριστικό της ιστορικής εξέλιξης της ελληνικής γλώσσας που σε καμία άλλη γλώσσα δεν εμφανίζεται με τη μορφή της Ελληνικής (το παράδειγμα της Αραβικής διαφέρει), η διάσχιση της γλώσσας σε δύο μορφές χρήσης, τη λόγια αττικίζουσα γραπτή κυρίως γλώσσα (τη μετέπειτα καθαρεύουσα) και την απλή προφορική γλώσσα, τη φυσική εξέλιξη της αρχαίας μας γλώσσας (τη μετέπειτα δημοτική γλώσσα). Αυτό που αξίζει να σημειωθεί είναι ότι οι δύο αυτές μορφές παράδοσης της ελληνικής γλώσσας, η λόγια και η δημώδης, από τότε που γίνεται η διάσχιση (τον 1ο π.Χ. αι., με το κίνημα των Αττικιστών) μέχρι τα τέλη του 18ου αιώνα (με ελάχιστες εξαιρέσεις, Σοφινός κ.ά.), δηλ. επί 19 αιώνων, είναι ευρύτερα αποδεκτές ως μια οιονεί φυσική γλωσσική κατάσταση. Η *γλωσσική διμορφία* δηλ. (ο όρος *διγλωσσία* είναι άστοχος, γιατί δεν είχαμε ποτέ στην Ελλάδα δύο διαφορετικές γλώσσες, αλλά δύο διαφορετικές μορφές της ίδιας γλώσσας) χαρακτηρίζει την ελληνική γλώσσα επί αιώνες, πολύ πριν διχάσει τους λογίους σε αντιμαχόμενα στρατόπεδα. Οι γνωστές διαμάχες για την επισήμοποίηση της δημοτικής γλώσσας κράτησαν σε συνεχή εγρήγορση τόσο τους Έλληνες λογίους όσο και τους απλούς πολίτες. Με καμιά άλλη γλώσσα δεν ασχολήθηκαν τόσο πολλοί μελετητές (γλωσσολόγοι, φιλόλογοι, εκπαιδευτικοί, κοινωνιολόγοι, πολιτικοί, νομικοί κ.ά.) και καμιάς άλλης γλώσσας οι ομιλητές δεν υπήρξαν τόσο ευαισθητοποιημένοι σε θέματα που αφορούν στη χρήση της γλώσσας όσο οι Έλληνες στην Ελλάδα. Βεβαίως αυτή η κατάσταση απορρόφησε δυνάμεις –αναφέρομαι στους γλωσσολόγους– που θα μπορούσαν να είχαν δαπανηθεί σε άλλες πλευρές

12. Για μια γλωσσολογική περιγραφή και αποτίμηση του γλωσσικού ζητήματος ιδ. Γ. Μπαμπινιώτη, *Το γλωσσικό ζήτημα και η εξελικτική πορεία της ελληνικής γλώσσας μέχρι και την τελευταία δεκαετία του 20ου αιώνα* στον τ. «Ελλάς» της Εγκυκλοπαίδειας «Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάνικα», τόμ. Α', σ. 28-46 [με εκτενή βιβλιογραφία].

μελέτης της ελληνικής γλώσσας (γραμματική, σύνταξη, λεξικογραφία κ.λπ.) πράγμα που άργησε να γίνει, συνετέλεσε ωστόσο στην ευρύτερη γλωσσική ευαισθητοποίηση των Ελλήνων για την οποία μιλήσαμε.

Επίλογος

Στη σύντομη αυτή αναφορά στην ιστορία της ελληνικής γλώσσας έγινε λόγος για την έρευνα, τους ερευνητές και μερικά κύρια προβλήματα από την ιστορία της γλώσσας μας. Στον χώρο της γλωσσολογίας σήμερα παρατηρείται, δυστυχώς, μια κάμψη των σπουδών της ιστορικής έρευνας των επιμέρους γλωσσών. Αυτό οφείλεται στο ότι κατά τον 20ο αιώνα η έμφαση δόθηκε στη συγχρονική σπουδή της γλώσσας, δηλ. τη γλώσσα ως κατάσταση και όχι ως εξέλιξη, στο είναι και όχι στο ιστορικό γίγνεσθαι των γλωσσών. Στην πραγματικότητα, όμως, χρειαζόμαστε και τις δύο θεωρήσεις: και τη συγχρονική και τη διαχρονική-ιστορική μελέτη της γλώσσας. Ιδίως γλώσσες όπως η Ελληνική, με τη μακροαίωνη και πολλαπλώς ενδιαφέρουσα ιστορική παράδοση και εξέλιξη, είναι ανάγκη να μελετώνται και ιστορικά. Αυτό πρέπει, νομίζω, να γίνει συνείδηση στα ελληνικά πανεπιστήμια –στα παλαιότερα υπάρχει αυτή η αντίληψη– όπως πρέπει, πάση θυσία, να τονωθεί η διαχρονική και ιστορική έρευνα της ελληνικής γλώσσας. Η επιστημονική προσφορά ενός Χατζιδάκι, ενός Ψυχάρη, ενός Τριανταφυλλίδη, του Κουρμούλη, του Ανδριώτη, του Τσοπανάκη και τόσων άλλων άξιων γλωσσολόγων της ιστορικής γλωσσολογίας πρέπει να βρει περισσότερους συνεχιστές, όπως συνέβη μέχρι σήμερα. Νέοι γλωσσολόγοι, με τα διδάγματα της σημερινής γλωσσικής επιστήμης που φώτισε πλείστα όσα θέματα στην ανάλυση των γλωσσών και στην όλη υφή και λειτουργία της γλώσσας, μπορούν να ανακαλύψουν και να αποκαλύψουν σημαντικές άγνωστες πλευρές του αχανούς και δυσεξερεύνητου πεδίου της ιστορίας της ελληνικής γλώσσας, ενός ερευνητικού χώρου που απαιτεί επίμοχθη αναζήτηση σε αρχαία κείμενα, σε επιγραφές, σε παπύρους, σε όλη τη γραπτή αλλά και την προφορική παράδοση, ιδίως στις διαλέκτους και στα ιδιώματα.

Η ιδιαιτερότητα της Ελληνικής, δηλ. η μοναδική σχέση που υπάρχει ανάμεσα στην αρχαία και τη σύγχρονη γλώσσα, όπως την περιγράφει λ.χ. ο αείμνηστος R. Browning¹³ ή όπως την είδε ο Γ. Χατζιδάκις εξετάζοντας στα μέ-

13. R. Browning, *Medieval and Modern Greek* (Cambridge 1983²): «Μ' αυτή τη συνέχεια στην ταυτότητα των Ελλήνων για περισσότερα από 3.500 χρόνια συνδέεται πιθανώς και η βραδύτητα σε γλωσσικές μεταβολές που παρατηρείται στην Ελληνική. Ακόμη και σήμερα μπορεί κανείς να αναγνωρίσει ότι πρόκειται για την ίδια γλώσσα, όπως ήταν όταν γράφτηκαν τα ομηρικά έπη, πιθανόν γύρω στο 700 π.Χ. Η συνέχεια του λε-

σα του 20ου αιώνα το κείμενο της Κ. Διαθήκης σε σχέση με τη σημερινή γλώσσα, αποτελεί μια γόνιμη πρόκληση για τον ερευνητή της ιστορίας της ελληνικής γλώσσας ο οποίος καλείται να αναλύσει γλωσσολογικά αυτή τη σχέση και να ερμηνεύσει τους λόγους που την εδημιούργησαν¹⁴.

Τελειώνοντας, σημειώνω ότι λείπει μέχρι σήμερα μια επιστημονική ιστορία της ελληνικής γλώσσας, ολοκληρωμένη, διεξοδική, με λεπτομερή τεκμηρίωση και αναφορά στις πηγές και στη βιβλιογραφία, ένα πλήρες έργο το οποίο θα στηρίζεται στα πορίσματα της έρευνας που μεσολάβησε τα τελευταία 30 χρόνια και στη σύγχρονη μεθοδολογία¹⁵.

Γ. Μπαμπινιώτης
Πανεπιστήμιο Αθηνών

ξιλογικού υλικού είναι εντυπωσιακή. Και μολονότι έγιναν πολλές ανακατατάξεις στις μορφολογικές δομές της γλώσσας, υπάρχει πάντα φανερό συνέχεια, έτσι που η Ελληνική ακόμη και σήμερα παρέχει σαφή εικόνα μιας αρχαϊκής, ινδοευρωπαϊκού τύπου, γλώσσας. [...] Έτσι, πρώιμα στάδια της ελληνικής γλώσσας είναι προσιτά σε ομιλητές νεότερων φάσεων πολύ περισσότερο απ' ό,τι η Αγγλοσαξονική ή ακόμη και η μέση αγγλική γλώσσα στους ομιλητές της σύγχρονης Αγγλικής. Εδώ βεβαίως πρέπει να γίνει διάκριση ανάμεσα σε μια ενεργητική και μια παθητική γνώση της γλώσσας. Το ότι δεν μπορείς να μιλήσεις ή να γράψεις μια ορισμένη μορφή μιας γλώσσας δεν σημαίνει κατ' ανάγκην και ότι δεν μπορείς να την καταλάβεις. Στην Ελλάδα χάρις σ' ένα εκπαιδευτικό σύστημα που συχνά υπερεκτίμησε τον γλωσσικό αρχαϊσμό και χάρις στη συχνή επαφή όλων των τάξεων με την αρχαϊζουσα γλώσσα, ιδίως αυτή της Θείας Λειτουργίας, έχει διευρυνθεί κατά πολύ η ικανότητα των Ελλήνων να καταλαβαίνουν –μέχρις ενός σημείου– παλαιότερες μορφές της γλώσσας τους» [μετάφραση του γράφοντος].

14. Γ. Χατζιδάκις, *Περί της ενότιτος της ελληνικής γλώσσας* (Επιστ. Επετηρίς Πανεπιστημίου Αθηνών, 5ος τόμ., 1908-9, σ. 141): «εκ των 4.900 περίπου λέξεων της Κ. Διαθήκης σχεδόν αι ημίσειαι, ήτοι λέξεις 2.280, λέγονται και σήμερα εν τη κοινή λαλιά των δε λοιπών αι πλείσται μεν, 2.220, νοούνται καλώς υπό πάντων των Ελλήνων αναγιγνωσκόμεναι ή ακουόμεναι, ολίγαι δε μόνον περί τας 400 είναι αληθώς ακατανόητοι υπό του ελληνικού λαού».
15. Το προσφάτως εκδοθέν συλλογικό έργο «Ιστορία της Ελληνικής γλώσσας», με την υποδειγματική επιστημονική επιμέλεια του καθηγητή Μιχ. Κοπιδάκη (Αθήνα 1999, έκδ. Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, σελ. 437 με πλούσια εικονογράφηση και παραθέματα ανά σελίδα) απευθύνεται σε ευρύτερο κοινό και δεν πληροί (λόγω των διαφορετικών αντιλήψεων των συντακτών των διαφόρων άρθρων, συχνά μη γλωσσολόγων) τις προϋποθέσεις ενός ενιαίου γλωσσολογικού έργου ιστορίας της ελληνικής γλώσσας.